

Πίστη και Έπιστήμη στον 21^ο αιώνα

Πρωτοπρεσβυτέρου

π. Σωτηρίου Ο. Αθανασούλια

Έφημερίον Μητροπολιτικού Ιερού Ναού Αγίου Βασιλείου Τριπόλεως

Η ανάδυση του προβλήματος στην εποχή μας

Τό ζήτημα τῶν σχέσεων τῆς πίστεως (καί ειδικότερα, τῆς Ὁρθόδοξης χριστιανικῆς πίστεως) μέ τή λογική καί τήν ἐπιστήμη δέν εἶναι πρόσφατο, εἶναι πολύ παλαιό. Κατά καιρούς ἐπανέρχεται στό προσκήνιο μέ ἔντονο πολλές φορές τρόπο. Στούς τελευταίους αἰῶνες, ἀπό τήν ἐποχή εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ (17ος - 18ος αἰ.) καί ὕστερα, ἡ σχέση αὐτή κατανοήθηκε κατά κανόνα ὡς ἀντίθεση καί σύγκρουση. Πίστη καί ἐπιστήμη θεωρήθηκαν ἀλληλοαποκλειόμενες ἔννοιες. Ἡ πίστη θεωρήθηκε στοιχεῖο τοῦ παρεθόντος, σχετιζόμενο μέ τή μυθολογική κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου, τήν ἄγνοια καί τόν σκοταδισμό. Τό ἀντικείμενό της, ὁ «θεός», θεωρήθηκε προϊόν τῆς ἀνθρώπινης φαντασίας ἢ γέννημα ψυχολογικῶν αἰτίων ἢ ἀποτέλεσμα τῶν προσπάθειῶν τοῦ ἀνθρώπου νά ἀπαντήσῃ στά ὑπαρξιακά του ἐρωτήματα ἢ νά κατανοήσῃ τή δομή τοῦ κόσμου. Στό μέλλον, ὅπως πίστευαν πολλοί, ὅλα θά ἀπαντηθοῦν ἀπό τήν ἐπιστήμη. Αὐτή θά λύσει ὅλα τά ἀνθρώπινα προβλήματα, τά προσωπικά, τά κοινωνικά καί τά παγκόσμια. Ἡ πίστη, μή ἔχοντας τί νά προσφέρει, θά τεθεῖ ἀναγκαστικά στό περιθώριο. Ἀπό ἐκεῖ θά ἱκανοποιεῖ κάποιους, πού σκέπτονται καί ἐνεργοῦν ἀκόμη μέ μυθολογικές κατηγορίες. Ὅταν ἐκλείψουν κι αὐτοί, θά ἐκλείψῃ μαζί τους καί ἡ πίστη. Κατά συνέπειαν, τό μέλλον ἀνήκει στόν ὀρθό λόγο καί στήν ἐπιστήμη. Αὐτά ὀδηγοῦν μέ βεβαιότητα στήν ἀλήθεια, τά δέ συμπεράσματά τους εἶναι τά μόνα ἔγκυρα καί ἀδιαμφισβήτητα. Ἡ ἐμπιστοσύνη στίς δυνατότητες τῆς ἐπιστήμης ἔλαβε κάποτε τεράστιες διαστάσεις, σχεδόν μεταφυσικές, ἔγινε ἡ νέα θρησκεία τῆς ἀνθρωπότητας. Ἡ ἐπιστήμη καί ἡ λογική ἐνθρονίστηκαν στή θέση τοῦ Θεοῦ καί λατρεύτηκαν ὡς νέες θεότητες!

Οἱ πεποιθήσεις αὐτές χαρακτηρίζουν τήν περίοδο τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ, πού ἀποκαλεῖται συνήθως «Νεοτερικότητα» ἢ «Μοντερνισμός» (μέσα 17ου - μέσα 20οῦ αἰ.). Εἶναι γεγονός, ὅτι ἐνισχύθηκαν καί ἀπό μεγάλες ἐπιστημονικές ἀνακαλύψεις τῆς ἐποχῆς, ὅπως τοῦ Κοπέρνικου (1473-1543), τοῦ Γαλιλαίου (1546-1642), τοῦ Κέπλερ (1571-1630), τοῦ Νεύτωνα (1643-1727) κ.ἄ., πού ἄλλαξαν τήν ἀντίληψή μας γιά τόν κόσμο. Ὅπως εἶναι γνωστό, ἔγιναν καί πολιτική ἰδεολογία, ἡ ὁποία ἐπιβλήθηκε μέ τή βία, σέ χῶρες, μάλιστα, πού ἐπικρατοῦσε ἡ Ὁρθοδοξία (Ρωσία καί «ἀνατολικές χῶρες») μέ τά γνωστά ἀποτελέσματα. Στή χώρα μας αὐτή ἡ πολιτική ἰδεολογία προβάλλεται ἀρκετά καθυστερημένα, ὡς κάτι «νέο» καί «σύγχρονο», μέ τήν ἐπιλογή τῆς πλειοψηφίας τῶν μελῶν τῶν τελευταίων Κυβερνήσεων νά δίνουν πολιτικό «ὄρκο», ἐκπέμποντας σαφές μήνυμα περιφρόνησης τῆς πίστεως τοῦ ἑλληνικοῦ Λαοῦ, καί μέ ἄλλες παρόμοιες ἐνέργειες.

Ωστόσο, από τό τελευταῖο τέταρτο τοῦ περασμένου (20οῦ) αἰῶνα, ὅταν γιά τήν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ ἄρχισε νά ἀνατέλει μιά νέα περίοδος, πού ἀποκαλεῖται συνήθως «Ύστερη Νεοτερικότητα» ἢ «Μετανεοτερικότητα» («Μεταμοντερνισμός»), ἡ ἐμπιστοσύνη στήν ἀπόλυτη ἀξία τῆς ἐπιστήμης καί στήν παντοδυναμία τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἄρχισαν νά κλονίζονται σοβαρά. Σ' αὐτό συνέβαλλαν νέες θεωρίες στόν χῶρο τῆς φυσικῆς, ὅπως τῆς «σχετικότητας» τοῦ Albert Einstein (1879-1955) καί τῆς «ἀπροσδιοριστίας» τοῦ Werner Heisenberg (1901-1976), πού ἔδωσαν μιά ἐντελῶς νέα ἐρμηνεία τοῦ φυσικοῦ κόσμου, ἀλλά καί παράγοντες μᾶλλον «ψυχολογικούς», ὅπως ἡ ἀδυναμία τῆς ἐπιστήμης νά ἐπιλύσει τά μεγάλα προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου καί νά φέρει τήν εἰρήνη στόν κόσμο, ἡ ἀπειλή συντριβῆς τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου ἀπό τήν κυριαρχία τῶν ἐπιτευμάτων τῆς σύγχρονης τεχνολογίας κ.ἄ. Στόν νέο πολιτισμό τῆς Μετανεοτερικότητας, ἡ ἀντίληψη ὅτι ὑπάρχει μιά ἀπόλυτη ἀντικειμενική ἀλήθεια γιά τόν κόσμο, τόν ἄνθρωπο καί τήν ἱστορία του, στήν ὁποία ὀδηγοῦν ὁ ὀρθός λόγος καί ἡ ἐπιστήμη, ὄχι μόνο ἀμφισβητεῖται, ἀλλά θεωρεῖται τό ἴδιο σχετική μέ ὁποιαδήποτε θρησκευτική γνώση.

Στό κλίμα αὐτό ἡ πίστη, ἀντί νά ἔχει ἐξαλειφθεῖ, ὅπως ἀναμενόταν, ἐπανερχεται στό προσκήνιο μέ δυναμικό τρόπο, δυστυχῶς ὅμως, ὄχι πάντοτε στήν αὐθεντική της μορφή. Νέες αἰρέσεις καί παραθρησκευτικές ὀμάδες, ἀποκρυσταλλικές καί ἀκραῖες σατανιστικές ὀργανώσεις, πρόσωπα καί ὀμάδες πού προβάλλουν ἀντιλήψεις καί τεχνικές τῶν ἀνατολικῶν θρησκειῶν τοῦ Ἰνδουῖσμοῦ καί τοῦ Βουδισμού ἐξαπλώνονται ραγδαία μεταξύ τοῦ ἀνεπτυγμένου κόσμου, δηλαδή μεταξύ ὅσων πίστευαν στήν παντοδυναμία τῆς λογικῆς. Παράλληλα, παρατηρεῖται μιά ἄνευ προηγουμένου ἔξαρση τοῦ ἰσλαμικοῦ φανατισμοῦ, μέ φαινόμενα πού γιά αἰῶνες εἶχαν ἐκλείψει ἢ τουλάχιστον εἶχαν περιοριστεῖ, ὅπως διώξεις καί μαρτύρια χριστιανῶν ἢ ἑτεροθρήσκων, θρησκευτικοί πόλεμοι, τρομοκρατία μέ θρησκευτικό ὑπόβαθρο κ.ἄ.

Ἀπό τά παραπάνω προκύπτουν ἐρωτήματα, ὅπως: Ποιός εἶναι, τελικά, ὁ νικητής στή σύγκρουση πίστεως καί ἐπιστήμης καί πῶς θά ἐξελιχθεῖ αὐτή ἡ σχέση στό μέλλον; Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος εἶναι ἀναγκασμένος νά ἐπιλέξει ἓνα ἀπό τά δύο; Ἄν δέχεται τήν ἐπιστήμη, θά πρέπει νά ἀπορρίψει τήν πίστη ὡς κατάσταση προεπιστημονική; Τό θέμα, βέβαια, εἶναι τεράστιο καί κάθε πλευρά ἔχει διαφορετική ἀποψη. Ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει, προφανῶς, ἡ Ὁρθόδοξη Χριστιανική ἀποψη, στήν ὁποία ἔχουμε ἀναφερθεῖ καί σέ προηγούμενο τεῦχος τοῦ ἐντύπου μας (No 80) μέ ἄλλη ἀφορμή. Πῶς, ὅμως, προήλθε ἡ σύγκρουση πίστεως καί ἐπιστήμης;

Οἱ ἀπαρχές μιᾶς ἐπερχόμενης ρήξης

Ἄν ἐρευνήσουμε προσεκτικά τά Βιβλικά κείμενα (τήν Παλαιά καί Καινή Διαθήκη), θά διαπιστώσουμε ὅτι τέτοια σύγκρουση ἢ ἀντίθεση δέν μαρτυρεῖται σ' αὐτά. Πίστη καί ἐπιστήμη κατανοοῦνται σέ μιά ἐνότητα. Ἡ ἐπιστήμη ἀξιολογεῖται θετικά, ὡς δωρεά τοῦ Θεοῦ στόν ἄνθρωπο. Ἡ Ἁγ. Γραφή διερωτᾶται: «οὐχί ὁ Κύριός ἐστιν ὁ διδάσκων σύνεσιν καί ἐπιστήμην;» (Ἰώβ 21,22), καί προτρέπει «ἀκουσόν

μου, τέκνον, καί μάθε ἐπιστήμην» (Σοφ. Σειρ. 16,24), ἐνῶ ἄλλοῦ τονίζει ὅτι ὁ Κύριος «προσέθηκεν αὐτοῖς (τοῖς ἀνθρώποις) ἐπιστήμην» (Σοφ. Σειρ. 17,11). Ἡ σύγκρουση προκύπτει ὅταν κάποια πλευρά ὑπερβαίνει τὰ ὅριά της ἢ ὅταν συγχέονται τὰ ὅρια μεταξύ πίστεως καί ἐπιστήμης.

Στόν Χριστιανισμό κάτι τέτοιο συνέβη μέ τίς αἰρέσεις. Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας κατηγοροῦν τούς αἰρετικούς ὅτι θεολογοῦν «ἀριστοτελικῶς», δηλαδή ὅτι εἰσάγουν τόν ἀριστοτελικό συλλογισμό καί, γενικά, τίς ἀρχές τῆς φιλοσοφίας ἐντός τῆς Θεολογίας, ὡς μέθοδο γιά τήν ἀναζήτηση τῆς Ἀλήθειας. Ὅμως, ἡ Ἀλήθεια τῆς Ἐκκλησίας, δηλαδή ὁ Θεός, δέν ἀνακαλύπτεται μέ ἀνθρώπινους συλλογισμούς, ἀλλά φανερώνεται ὁ Ἰδιος στόν ἄνθρωπο καί γίνεται γνωστός μέσα ἀπό τίς ἐμπειρίες τῶν Ἁγίων Του. Ἡ Ὁρθόδοξη Θεολογία εἶναι μέθοδος ἐμπειρική, δηλαδή βασίζεται στίς ἀποκαλύψεις τοῦ Θεοῦ καί στίς θεοπτικές ἐμπειρίες τῶν Ἁγίων. Κατ' ἐξοχήν φορεῖς τῆς (Θεολόγοι) εἶναι οἱ Ἅγιοι καί χῶρος δημιουργίας τῆς εἶναι ἡ Ἐκκλησία καί ὁ στίβος τῶν ἀγωνιζομένων ἐναντίον τῆς ἁμαρτίας καί τοῦ διαβόλου, πιστῶν.

Εἰκόνα 1: Ὁ Γαλιλαῖος (1546-1642) ἀναγκάστηκε νά ὁμολογήσει ὅτι ἡ γῆ δέν κινεῖται, γιά νά ἀποφύγει τίς συνέπειες τῆς παρέμβασης τῆς δυτικῆς Θεολογίας σέ θέματα ἐπιστήμης.

Δυστυχῶς, ὅμως, κατά τή σκοτεινή περίοδο τοῦ Μεσαίωνα (στ' - ιε' αἰ.) στή Δύση, μαζί μέ ἄλλες ἐκτροπές τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἡ Θεολογία ἀπώλεσε τόν ἐμπειρικό χαρακτήρα τῆς καί ἄρχισε νά λειτουργεῖ κι αὐτή «ἀριστοτελικῶς», δηλαδή μέ τή μέθοδο τῶν ἀρχαίων αἰρετικῶν. Ἡ ζῶσα ἐμπειρική Θεολογία τῆς Ἐκκλησίας ἀντικαταστάθηκε ἀπό τόν θεολογικό στοχασμό καί κατέληξε σέ ἕνα εἶδος θρησκευτικῆς φιλοσοφίας. Φορεῖς τῆς δέν ἦταν πλέον οἱ Ἅγιοι, ἀλλά κάποιοι πανεπιστημιακοί καθηγητές καί διανοούμενοι, πού ἔγραφαν ἐπιστημονικά συγγράμματα μέ παραπομπές, ἡ δέ πηγὴ τῆς μεταφέρθηκε ἀπό τό πεδίο τῆς ζωῆς στά ἀποπνικτικά ἐργαστήρια τῶν δυτικῶν Πανεπιστημίων. Ἀποτέλεσμα αὐτοῦ τοῦ ἀφηρημένου θεολογικοῦ στοχασμοῦ ἦταν ἡ πλήρης ἐκφιλοσόφηση τῆς πίστεως, μέ τή διατύπωση ἀκόμη καί «ἀποδείξεων γιά τήν ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ». Ἡ φιλοσοφία εἶχε διαφθείρει τή χριστιανική Θεολογία ἐσωτερικά, παρὰ τίς διακηρύξεις ὅτι εἶναι

«ύπηρέτρια τῆς Θεολογίας». Παράλληλα, ὅσο ἡ ἐπιστήμη ἀνακτοῦσε κῦρος, τόσο ἡ δυτική Θεολογία ἐπιχειροῦσε νά περιβληθεῖ τό κῦρος αὐτό, προβαλλόμενη ὡς «ἐπιστήμη ἐπιστημῶν». Ὁ πομπώδης αὐτός αὐτοπροσδιορισμός ἐκλάμβανε τή Θεολογία ὡς ἓνα εἶδος ὑπερεπιστήμης, ἢ ὡς μέθοδο περισσότερο ἐπιστημονική ἀπ' ὅ,τι οἱ ἄλλες ἐπιστήμες.

Ὡστόσο, ἡ νεότερη σκέψη (φιλοσοφία καί ἐπίστημη) ἀπέδειξε ὅτι ὅλοι οἱ συλλογισμοί τῆς δυτικῆς Θεολογίας ἦταν ἐσφαλμένοι καί δέν ὀδηγοῦσαν στή γνώση κανενός «θεοῦ». Οὐσιαστικά, κατέληξε σέ ὅ,τι τόνιζε πρῖν ἀπό αἰῶνες ὁ ἀποστόλος Παῦλος καί ἀκολουθεῖ ἡ Ὁρθόδοξη Παράδοση, δηλαδή στό ὅτι «διά τῆς σοφίας» δέν γνώρισε ποτέ κανείς τόν Θεό, οὔτε πρόκειται νά Τόν γνωρίσει (πρβλ. Α' Κορ. 1,21). Ὅμως, ἡ ταύτιση τῆς Θεολογίας μέ τήν ἐπιστήμη ἐπέφερε τήν κατάρρευση τῆς πρώτης. Ἡ δυτική Θεολογία καί, γενικότερα, κάθε θρησκευτική πίστη, θεωρήθηκαν ψευδοεπιστήμες ἢ καταστάσεις προεπιστημονικές ἢ μέθοδοι ἀσυμβίβαστες μέ τή σύγχρονη σκέψη. Ἡ ρήξη Θεολογίας καί ἐπιστήμης ἦταν ἀποτέλεσμα αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς ταύτισης.

Θεολογία, ἐπιστήμη καί φιλοσοφία στήν Ὁρθόδοξη Παράδοση

Ἀντίθετα, κατά τήν Ὁρθόδοξη Παράδοση, Θεολογία, ἐπιστήμη καί φιλοσοφία εἶναι τρεῖς ἐντελῶς διαφορετικές ἀνθρώπινες ἐνέργειες. Ἐτσι, ἀπό Ὁρθόδοξη ἀποψη δέν τίθεται κἂν τό ἐρώτημα ἂν εἶναι ἡ Θεολογία ἐπιστήμη. Ἡ Θεολογία δέν εἶναι οὔτε ἐπιστήμη, οὔτε φιλοσοφία, ἀλλά κάτι ἄλλο, τό ὅποιο δέν ταυτίζεται οὔτε μέ τήν ἐπιστήμη, οὔτε μέ τή φιλοσοφία. Βέβαια, ὑπάρχουν ὁμοιότητες καί διαφορές καί, ἀπό τήν ἀποψη αὐτή τίθεται τό ἐρώτημα μέ τί μοιάζει περισσότερο ἡ Ὁρθόδοξη Θεολογία, μέ τήν ἐπιστήμη ἢ μέ τή φιλοσοφία;

Γιά νά ἀπαντήσουμε, ἀποφεύγοντας πολύπλοκα ἐπιμέρους ζητήματα, θά συγκρίνουμε τήν ἐπιστήμη, τή φιλοσοφία καί τήν (Ὁρθόδοξη) Θεολογία σέ τρία γενικά χαρακτηριστικά τους: α) στό ἀντικείμενο, β) στό γνωστικό ὄργανο καί γ) στή μέθοδο.

Ἐπιστήμη εἶναι ἡ ἔρευνα ἑνός ἀντικειμένου μέ μιά συγκεκριμένη μέθοδο, ἡ ὁποία πρέπει νά ἀναγνωρίζεται, γενικότερα, ὡς ἐπιστημονική. Ἀντικείμενό της εἶναι τό ἐπιστητό, δηλαδή ὅ,τι γίνεται ἀντιληπτό μέ τίς αἰσθήσεις μας, ἀλλά καί μέ τά διάφορα ὄργανα, πού ἀποτελοῦν προέκταση τῶν ἀνθρώπινων αἰσθήσεων. Γνωστικό ὄργανο πρόσβασης σ' αὐτό εἶναι ὁ λόγος: ἡ ἐπιστήμη εἶναι λειτουργία τοῦ ἀνθρώπινου λόγου. Μέθοδός της εἶναι ἡ ἐμπειρία, ἡ ὁποία βασίζεται στήν παρατήρηση, στήν ἀπόδειξη καί στό πείραμα. Ἡ ἐπιστήμη δέν λειτουργεῖ μέ τή μέθοδο τῆς φιλοσοφίας, πού εἶναι ὁ συλλογισμός. Γι' αὐτήν, οἱ συλλογισμοί τῆς φιλοσοφίας ἔχουν ἀξία μόνο, ὅταν ἐπιβεβαιώνονται ἀπό ἐμπειρικά δεδομένα. Ἴσως εἶναι χρήσιμοι ὡς ὄργανο ἢ ὡς μέσο γιά τήν ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας καί, ἀπό τήν ἀποψη αὐτή, μπορεῖ νά ἀποτελοῦν μέρος ἐπιστημονικῶν θεωριῶν. Ἄν ὅμως, δέν ἐπιβεβαιωθοῦν ἀπό τήν ἐμπειρία, οὔτε οἱ συλλογισμοί, οὔτε οἱ ἐπιστημονικές θεωρίες ἀποτελοῦν ἐπιστημονικές ἀλήθειες. Ἄλλο εἶναι ἡ ἐπιστημονική θεωρία καί ἄλλο ἡ ἐπιστημονική ἀλήθεια.

Ἡ φιλοσοφία ἀσχολεῖται μέ πολλά ζητήματα. Ὅμως τό κατ' ἐξοχήν ἀντικείμενό της εἶναι τό λεγόμενο «ὄντολογικό ἐρώτημα», «τό πάλαι τε καί νῦν καί ἀεὶ ζητούμενον καί ἀπορούμενον», δηλαδή τό ἐρώτημα «τί τό ὄν, τοῦτό ἐστι τίς ἡ οὐσία», κατά τόν Ἀριστοτέλη (*Μετά τά Φυσικά*, Ζ', 1028b). Κατά τόν ἅγιο Ἰωάννη τόν Δαμασκηνό, «φιλοσοφία ἐστί γνῶσις τῶν ὄντων, ἧ ὄντα ἐστί, τουτέστι γνῶσις τῆς τῶν ὄντων φύσεως» (*Διαλεκτικά*, Γ', MPG, τ. 94, 533). Ἀντικείμενό της εἶναι τό «ὄν» ἢ τό «εἶναι» ἢ ἡ «οὐσία». Μέ ἄλλα λόγια, ἡ φιλοσοφία ἀναζητεῖ τό σταθερό καί ἀμετάβλητο θεμέλιο κάτω ἀπό τήν μεταβλητότητα καί τήν συνεχή ροή τῶν ἐπιμέρους πραγμάτων, τό ὅποιο γιά ἄλλους εἶναι ἡ ὕλη, γιά ἄλλους ἡ ἰδέα καί γιά ἄλλους κάποια ἄλλη ἀρχή. Ἡ ἀπόπειρα αὐτή κατανόησης τοῦ κόσμου στό σύνολό του καί ἀπό μιά συγκεκριμένη ἀρχή ἀποκαλεῖται Ὀντολογία ἢ Μεταφυσική. Ὅργανο τῆς φιλοσοφίας εἶναι ὁ λόγος, ὅπως καί στήν περίπτωση τῆς ἐπιστήμης: καί ἡ φιλοσοφία εἶναι λειτουργία τοῦ ἀνθρώπινου λόγου. Ἡ μέθοδος, ὡστόσο, τῆς φιλοσοφίας, στήν παραδοσιακή της, τουλάχιστον, μορφή εἶναι ὁ συλλογισμός. Μέ αὐτή τήν ἔννοια, οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας θεωροῦν μάταια τήν προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου νά συλλάβει τήν ἀρχή (τό «εἶναι» ἢ τήν «οὐσία») τοῦ κόσμου καί μάλιστα, μέσω τοῦ μεταφυσικοῦ στοχασμοῦ, καί δέν ἔχουν σέ ἰδιαίτερη ἐκτίμηση τή φιλοσοφία. Στήν Ἀγ. Γραφή συναντᾶμε ὑποτιμητικές ἐκφράσεις γι' αὐτήν, ὅπως ἡ ἐκφραση «κενή ἀπάτη» τοῦ ἀπ. Παύλου (Κολ. 2,8). Ἀλλά, καί στούς νεότερους χρόνους ἡ φιλοσοφία ὡς Ὀντολογία - Μεταφυσική, δέχθηκε ἰσχυρότατα πλήγματα. Στή σύγχρονη ἔρευνα ἔχει πλέον διαμορφωθεῖ ἡ σταθερή πεποίθηση ὅτι τό ἀμετάβλητο, πού ἀποτελεῖ θεμέλιο τῆς Μεταφυσικῆς, τελικά δέν ὑπάρχει. Μέ τίς σύγχρονες, τέλος, ἀνακαλύψεις στόν χῶρο τῆς φυσικῆς (εἰδικότερα, μετά τήν ἐμφάνιση τῆς κβαντομηχανικῆς) κατέρρευσε καί τό τελευταῖο ὄχυρό τῆς Μεταφυσικῆς, τά καθαρά μαθηματικά.

Θεολογία σημαίνει, γενικά, λόγος περί Θεοῦ. Κατά τήν Ὀρθόδοξη Παράδοση, ὁ λόγος αὐτός, γιά νά εἶναι ἀθθεντικός, προϋποθέτει μιά ἐμπειρία, μιά πραγματική γνώση τοῦ Θεοῦ. Διαφορετικά, ἢ θά εἶναι μεταφυσικός στοχασμός περί Θεοῦ (θρησκευτική φιλοσοφία), χωρίς κανένα ἀντίκρισμα στήν πραγματικότητα καί χωρίς καμμία ἀξία, ἢ θά εἶναι ἀπλῶς προϊόν τῆς ἀνθρώπινης φαντασίας. Πῶς, ὅμως, μπορεῖ νά ὑπάρξει γνώση τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ ὁ Θεός χαρακτηρίζεται «ἀόρατος», «ἀκατάληπτος», «ἀπερινόητος» κ.λπ.; Ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ Ἅγιοι («θεόπτες») τῆς Παλαιᾶς καί Καινῆς Διαθήκης ἰσχυρίζονται ὅτι βλέπουν καί γνωρίζουν πραγματικά τόν ἴδιο τόν Θεό καί ὄχι κάποιο κτιστό σύμβολό Του, προκύπτει ὅτι ὑπάρχει κάτι ἀπό τόν Θεό, πού μπορεῖ νά γίνει γνωστό, καί κάτι πού παραμένει παντελῶς καί γιά πάντα ἄγνωστο. Τό ἄγνωστο τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἄκτιστη οὐσία Του καί τό γνωστό εἶναι οἱ, ἐπίσης, ἄκτιστες ἐνέργειές Του, οἱ ὁποῖες, κατά τόν Μέγα Βασίλειο, φτάνουν μέχρι ἐμαῶς. Αὐτές γίνονται γνωστές ἀπό ὅσους βρίσκονται στήν ἀνώτατη κατάσταση πού μπορεῖ νά φτάσει ὁ ἄνθρωπος καί πού εἶναι ἡ κατάσταση τῆς θεοπτίας (θεώσεως ἢ ἀγιότητος).

Εικόνα 2: *ατά τόν ἅγιο Γρηγόριο Παλαμᾶ (1296-1359), ἡ ἐπιστήμη καί ἡ φιλοσοφία ὁδηγοῦν σέ ἀλήθειες γιά τόν κόσμο καί εἶναι χρήσιμες γιά τή βελτίωση τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς μας, δέν συμβάλλουν, ὅμως, στή σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου.*

Ἄν καί οἱ ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ ἀνήκουν στά ἄκτιστα καί δέν ἀποτελοῦν μέρος τοῦ ἐπιστητοῦ, τότε οὔτε ὁ Θεός, οὔτε οἱ ἐνέργειές Του μποροῦν νά γίνουν ἀντιληπτά ἀπό τήν ἐπιστήμη. Ἡ ἐπιστήμη δέν μπορεῖ νά ἰσχυρισθεῖ οὔτε ὅτι ὑπάρχει ὁ Θεός, οὔτε ὅτι δέν ὑπάρχει, πολύ περισσότερο δέν μπορεῖ νά «περιγράψει» τόν Θεό. Ἄν κάνει κάτι τέτοιο, ὑπερβαίνει τά ὅριά της καί παύει νά λειτουργεῖ ὡς ἐπιστήμη. Τότε ἐκπίπτει σέ μεταφυσικό στοχασμό καί ἡ σύγκρουσή της μέ τή Θεολογία εἶναι ἀναπόφευκτη. Ἄν, ὅμως, λειτουργεῖ στά ὅριά της, τότε δέν ὑπάρχει ἐνδεχόμενο σύγκρουσης μέ τή Θεολογία, ἀφοῦ ἡ μέν ἀναφέρεται στήν ἀλήθεια γιά τά κτιστά καί ἡ δέ στήν ἀλήθεια γιά τά ἄκτιστα (γιά τόν Θεό καί γιά τίς σχέσεις Του μέ τόν κόσμο). Τά παραπάνω ἰσχύουν κατά τόν ἴδιο τρόπο καί γιά τή φιλοσοφία. Ὡστόσο, ὑπερβάσεις ὁρίων παρατηροῦνται καί ἐκ μέρους τῆς Θεολογίας. Μέχρι πρόσφατα ὑπῆρχαν Ὁρθόδοξοι Θεολόγοι, ἐπηρεασμένοι ἀπό τή δυτική σκέψη, πού ἐπιχειρηματολογοῦσαν γιά τό ὅτι ἡ Θεολογία εἶναι μιά ἐπιστήμη, ἡ ὁποία δέν ὑστερεῖ ἔναντι τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, πιστεύοντας ὅτι ἔτσι ἡ Θεολογία ἀποκτᾶ κῦρος. Προφανῶς, οἱ παραπάνω Θεολόγοι παρέβλεπαν τό ἀπλό δεδομένο ὅτι τό «ἀντικείμενο» τῆς Θεολογίας (ὁ Θεός) βρίσκεται ἐκτός τοῦ ἐπιστητοῦ, δηλαδή ἐκτός τοῦ πεδίου τῆς ἐπιστήμης, καί δέν μπορεῖ σέ καμμία περίπτωση νά γίνει ἀντικείμενο ἐπιστημονικῆς ἔρευνας.

Πράγματι, ὅσοι ἔχουν θεοπτικές ἐμπειρίες, δηλαδή οἱ Ἅγιοι τῆς Ἐκκλησίας, βεβαιώνουν ὅτι οἱ ἐμπειρίες αὐτές ὑπερβαίνουν καί τήν αἴσθηση καί τή λογική (εἶναι ἐμπειρίες «ὑπέρ λόγον» καί «ὑπέρ ἔννοιαν»). Ἡ πρόσβαση σ' αὐτές δέν γίνεται μέσω τοῦ λόγου, ὅπως στήν περίπτωση τῆς ἐπιστήμης καί τῆς φιλοσοφίας, ἀλλά μέσω τοῦ «νοῦ» καί, ἀκριβέστερα, μέσω τοῦ «κεκαθαμένου νοῦ». Ὁ νοῦς, κατά τήν Πατερική Παράδοση, εἶναι γνωστική δύναμη τοῦ ἀνθρώπου («μέρος τῆς

ψυχῆς»), πού διαφέρει τοῦ λόγου, δηλαδή τῆς νόησης, τῆς λογικῆς. Στήν περίπτωση τοῦ μέσου (πεπτωκότος) ἀνθρώπου ὁ νοῦς εἶναι ἀδρανῆς, ἢ κατά τήν Πατερική ὀρολογία «ἐσκοτισμένος». Ὅταν, ὅμως, μέ τά ἱερά Μυστήρια καί μέ τήν ἀσκητική διαδικασία τῆς Ἐκκλησίας, ὁ ἀνθρώπος καθαρθεῖ ἀπό τά πάθη, τότε καί ὁ νοῦς καθαίρεται, ἐνεργοποιεῖται καί «ὄρα̃» (βλέπει ἢ γνωρίζει) τόν Θεό. Στή συνέχεια, ὁ λόγος ἐπιχειρεῖ νά διατυπώσῃ αὐτές τίς «ὑπέρ λόγον» ἐμπειρίες μέ κτιστά «ρήματα» (λόγια) καί «νοήματα» καί μέ μοναδικό σκοπό τή σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ λόγος τῆς Θεολογίας εἶναι σωτηριώδης, δηλαδή ἀποβλέπει καί ὀδηγεῖ στή σωτηρία. Ἐπίσης, εἶναι λόγος παραδειγματικός ἢ συμβολικός, δηλαδή δέν ὑπάρχει πλήρης ἀντιστοιχία μεταξύ ἀφ' ἑνός τῶν «ρημάτων» καί «νοημάτων» τῆς Θεολογίας καί ἀφ' ἑτέρου τῆς πραγματικότητας τήν ὁποία ἐπισημαίνουν, ἀφοῦ τά μέν «ρήματα» καί «νοήματα» εἶναι κτιστά, ἡ δέ πραγματικότητα στήν ὁποία ἀναφέρονται εἶναι ἄκτιστη. Ἔτσι, μέθοδος καί θεμέλιο τῆς Ὁρθόδοξης Θεολογίας εἶναι ἡ ἐμπειρία καί, εἰδικότερα, οἱ θεοπτικές ἐμπειρίες τῶν Ἁγίων, καί ὄχι ὁ συλλογισμός (στοχασμός) περί Θεοῦ. Ἀπό τά παραπάνω προκύπτει ὅτι Θεολογία καί φιλοσοφία διαφέρουν καί ὡς πρός τό ἀντικείμενο καί ὡς πρός τό γνωστικό ὄργανο καί ὡς πρός τή μέθοδο. Θεολογία καί ἐπιστήμη, ὅμως, ἐνῶ διαφέρουν ὡς πρός τά δύο πρῶτα, ὁμοιάζουν ὡς πρός τή μέθοδο, πού εἶναι καί στίς δύο περιπτώσεις ἡ ἐμπειρία, μιᾶ διαδικασία πού μπορεῖ νά ἐπαναληφθεῖ μέ τό ἴδιο ἀποτέλεσμα (τή θέωση στήν περίπτωση τῆς Θεολογίας).

Ποιά εἶναι, ὅμως, ἡ θέση τῆς πίστεως στίς σχέσεις Θεολογίας, ἐπιστήμης καί φιλοσοφίας; Κατά τή Θεολογία, ὁ ἀνθρώπος σώζεται «διά πίστεως». Ἡ ἐπιστήμη καί ἡ φιλοσοφία, ἀντίθετα, ἀπορρίπτουν τήν πίστη καί τό θαῦμα. Ἡ πίστη θεωρεῖται αὐθαίρετη ἐνέργεια, χωρίς λογικά ἐρείσματα, καί τό θαῦμα ἐντάσσεται στά ἀνεξήγητα φαινόμενα, μέ τήν ἐλπίδα κάποτε νά ἐξηγηθεῖ. Ὅμως, ἂν ἡ πίστη εἶναι κάτι αὐθαίρετο στίς θρησκείες, δέν ἰσχύει τό ἴδιο στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία. Ἐδῶ ἡ πίστη βασίζεται σέ συγκεκριμένα πραγματικά γεγονότα, σέ δυναμικές παρεμβάσεις τοῦ Θεοῦ μέσα στόν χρόνο καί στήν ἱστορία. Τέτοιες παρεμβάσεις εἶναι τά θαύματα. Τά θαύματα ἀποκαλοῦνται «σημεῖα» στήν Ἀγ. Γραφή, πού σημαίνει σημάδια, ἰσχυρές ἐνδείξεις (ὄχι, ὅμως, καί ἀποδείξεις) τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ. Ἄν ἦταν ἀποδείξεις, θά εἶχαν ὑποχρεωτικό χαρακτήρα, θά βίαζαν τήν ἀνθρώπινη ἐλευθερία καί θά καταργοῦσαν τήν πίστη. Ἐπειδή, ἀκριβῶς, δέν εἶναι ἀποδείξεις, ἡ πίστη παραμένει ὡς ἐλεύθερη ἐπιλογή τοῦ ἀνθρώπου καί ὡς μέθοδος, ἡ ὁποία τόν ὀδηγεῖ στή σωτηρία.